

Advies over het verslag 'Strijd tegen armoede, evoluties en perspectieven, een bijdrage aan politiek debat en politieke actie'

Advies over het verslag 'Strijd tegen armoede, evoluties en perspectieven, een bijdrage aan politiek debat en politieke actie' ⁽¹⁾

1 Situering

De minister van Onderwijs en Vorming vroeg aan de Vlor opnieuw een advies over het tweejaarlijks verslag van het Steunpunt tot bestrijding van armoede, bestaansonzekerheid en sociale uitsluiting van het Centrum voor Gelijkheid van Kansen en voor Racismebestrijding van december 2007: 'Strijd tegen armoede, evoluties en perspectieven, een bijdrage aan politiek debat en politieke actie'. De Vlor formuleerde ook een advies ⁽²⁾ over het verslag van december 2005: 'Armoede uitbannen, een bijdrage aan politiek debat en politieke actie'. ⁽³⁾

Het advies dat nu voorligt, werd voorbereid door een werkgroep van de Algemene Raad. Alle geledingen van de Algemene Raad kregen de kans om een vertegenwoordiger in de werkgroep aan te duiden. In de werkgroep werden bijkomende vertegenwoordigers van de verenigingen van mensen die in armoede leven opgenomen. Mevrouw Gerda Bruneel zat de werkgroep voor. Het Vast Bureau van de Vlor vroeg aan de werkgroep om niet alleen een advies voor te bereiden over die stukken uit het Verslag die expliciet over onderwijs gaan, maar ook de andere stukken te bespreken daar waar ze raakvlakken hebben met onderwijs.

De Vlor doet in dit advies geen uitspraken over thema's die in andere fora van de Vlor reeds aan bod kwamen, op dit ogenblik aan bod komen of in de nabije toekomst aan bod zullen komen. Hij verwijst wel naar adviezen die al eerder uitgebracht zijn. Indien de raad over een bepaald thema een advies voorbereidt of plant, dan wordt dit vermeld in dit advies, maar de Vlor doet geen voorafnames op discussies die nog volop bezig zijn.

Het advies clustert de opmerkingen van de Vlor in enkele grote thema's. Daar waar nodig verwijst het in voetnoot naar de passage uit het Verslag waarop een bepaalde opmerking betrekking heeft.

In dit advies spreekt de Vlor steeds over mensen die in armoede leven. Deze groep bestaat zowel uit autochtone als uit allochtone mensen in een meervoudige achterstandssituatie.

De Algemene Raad van de Vlaamse Onderwijsraad formuleerde dit advies unaniem tijdens zijn vergadering van 23 oktober 2008.

¹ Centrum voor Gelijkheid van Kansen en voor Racismebestrijding, Verslag 'Strijd tegen Armoede, Evoluties en perspectieven, een bijdrage aan politiek debat en politieke actie', Steunpunt tot bestrijding van armoede, bestaansonzekerheid en sociale uitsluiting, december 2007, 200 bladzijden

² Vlaamse Onderwijsraad, Advies over het verslag 'Armoede uitbannen, een bijdrage aan politiek debat en politieke actie, Algemene Raad, AR/PCA/ADV/001, 26 oktober 2006, 11 bladzijden

³ Centrum voor Gelijkheid van Kansen en voor Racismebestrijding, Verslag 'Armoede uitbannen, een bijdrage aan politiek debat en politieke actie, Steunpunt tot bestrijding van armoede, bestaansonzekerheid en sociale uitsluiting, december 2005

2 Vooraf

Aan het thematische overleg over armoede in het Steunpunt tot bestrijding van armoede, bestaansonzekerheid en sociale uitsluiting, nemen structureel de verenigingen waar armen het woord nemen deel. Zij maken dus ook deel uit van de groep over onderwijs. De andere actoren worden uitgenodigd in functie van het aangesneden thema.⁽⁴⁾

Bij lezing van de samenstelling van het overleg over onderwijs⁽⁵⁾ stelt de Vlor zich de vraag op basis van welke criteria de deelnemers uit het onderwijsveld uitgenodigd werden voor dit overleg. De Vlor vraagt aan het Steunpunt tot bestrijding van armoede, bestaansonzekerheid en sociale uitsluiting om in de toekomst meer deelnemers van het onderwijsveld uit te nodigen.

3 Handelen met kennis van zaken

De jongste tijd verzamelt de overheid steeds meer gegevens over de sociale, culturele en economische achtergrond van leerlingen. Zij heeft die gegevens nodig voor de implementatie van de nieuwe regeling voor de financiering van de werkingsmiddelen in het leerplichtonderwijs. De financiering van de werkingsmiddelen in het leerplichtonderwijs zal voortaan gedeeltelijk gebeuren op basis van vier belangrijke indicatoren voor de sociale, culturele en economische achtergrond van leerlingen: het opleidingsniveau van de moeder, het gezinsinkomen, de thuistaal en de woonplaats. Voor de beoordeling van die indicatoren verwijst de Vlor naar zijn adviezen over de financiering van de werkingsmiddelen in het leerplichtonderwijs⁽⁶⁾.

Het opleidingsniveau van de moeder, het gezinsinkomen⁷, de thuistaal en de woonplaats zijn goede indicatoren. Maar ook andere elementen uit de sociale, culturele of economische context van leerlingen kunnen negatieve gevolgen hebben op hun schoolloopbaan. Tot op vandaag zijn er nog steeds lacunes in de kennis over het verband tussen armoede en onderwijs. Naast kwantitatieve gegevens is er nood aan kwalitatief onderzoek. Het verhaal achter de cijfers is even belangrijk. Goed onderwijsbeleid houdt rekening met beide soorten gegevens: én de cijfers én het verhaal.

⁴ Centrum voor Gelijkheid van Kansen en voor Racismebestrijding, Verslag 'Strijd tegen Armoede, Evoluties en perspectieven, een bijdrage aan politiek debat en politieke actie', Steunpunt tot bestrijding van armoede, bestaansonzekerheid en sociale uitsluiting, december 2007, blz. 8

⁵ Centrum voor Gelijkheid van Kansen en voor Racismebestrijding, Verslag 'Armoede uitbannen, een bijdrage aan politiek debat en politieke actie, Steunpunt tot bestrijding van armoede, bestaansonzekerheid en sociale uitsluiting, december 2007, blz. 87

⁶ Vlaamse Onderwijsraad, Advies over de discussienota 'Krijtlijnen voor de nieuwe financiering van het leerplichtonderwijs', Algemene Raad, AR/PCA/ADV/001, 27 september 2007, 15 bladzijden

Vlaamse Onderwijsraad, Advies over het voorontwerp van decreet betreffende de werkingsbudgetten in het basisonderwijs en de werkingsbudgetten in het secundair onderwijs, Algemene Raad, AR/PCA/ADV/010, 14 februari 2008, 12 bladzijden

⁷ via het al dan niet bekomen van een schooltoelage

Kwalitatief onderzoek kan antwoorden geven op vragen zoals onder andere:

- Wat blijkt in welke situatie welke gevolgen te hebben?
- Hoe versterken kwetsbaarheidsfactoren elkaar?
- Hoe percipiëren mensen die in armoede leven zichzelf in hun relatie tot het onderwijs?
- Is er in de interpersoonlijke relaties een samenspel tussen verwachtingspatronen van leerlingen die in armoede leven en van leerkrachten ten opzichte van leerlingen die in armoede leven?
- Hoe kan het schoolbeleid die interpersoonlijke relaties en die verwachtingspatronen beïnvloeden?
- Waarom stromen leerlingen die in armoede leven zo vaak ongekwalificeerd uit?
- Wat is het verband tussen in armoede leven en doorverwijzingen naar het buitengewoon onderwijs?
- Wat zijn de processen die meespelen in de interactie tussen de gezinnen die in armoede leven en hun omgeving? In welke mate gelden die ook voor de school?

De Vlor verwijst in dit verband naar zijn advies ten gronde over onderwijsonderzoek.⁽⁸⁾

4 Begeleiden naar autonomie

De Vlor sluit zich uitdrukkelijk aan bij de wens én van de verenigingen van mensen die in armoede leven én van professionals op het terrein: elke begeleiding moet de betrokken persoon toelaten zijn autonomie daadwerkelijk te bevorderen ⁽⁹⁾. Elke interventie in de onderwijscontext moet bijdragen tot meer autonomie van de betrokken ouders en leerlingen.

De Vlor onderschrijft daarbij de aanbevelingen in het verslag aan het einde van hoofdstuk⁽¹⁰⁾ over begeleiden naar meer autonomie.

- De gebruiker moet als een essentiële actor betrokken worden bij de begeleiding.
- Om de potentiële begunstigen toe te laten hun rechten daadwerkelijk te genieten, blijft het nodig om de toegankelijkheid van de diensten verbeteren.
- De doelstellingen van begeleiding moeten duidelijk zijn: is de begeleiding een vorm van partnerschap of gaat het over een contract en/of een vorm van controle?

De Vlor kiest, zoals de stellers van het verslag, uitdrukkelijk voor een begeleiding in partnerschap met als doel meer autonomie. Begeleiden naar meer autonomie en empowerment zijn het leidmotief van dit advies.

5 Met alle leerlingen naar de eindstreep

Het is nodig dat elke school zich afvraagt wat haar aandeel is in de redenen waarom bepaalde leerlingen niet slagen en hoe zij ertoe kan bijdragen dat die leerlingen toch slagen. Uit de resultaten van haar leerlingen kan zij lessen trekken over haar eigen functioneren.

⁸ Vlaamse Onderwijsraad, Advies ten gronde over onderwijsonderzoek, Algemene Raad, AR/KST/ADV/007, 20 december 2007, 12 bladzijden

⁹ Strijd tegen Armoede, Evoluties en perspectieven, een bijdrage aan politiek debat en politieke actie, idem, blz.21

¹⁰ idem, blz. 24

Heel veel scholen stellen zich vandaag deze vraag. Het gelijke onderwijskansenbeleid heeft zeker bijgedragen tot die voortdurende reflectie. Voor de Vlor blijft de focus op meer gelijke onderwijskansen een kernopdracht voor elke school en wordt die focus ook best financieel en structureel verankerd.

5.1 Kleuterparticipatie

Voor het kleuteronderwijs is er deze legislatuur heel wat gebeurd. De overheid voert een beleid dat erop gericht is het onderwijs aan kleuters en meer in het bijzonder aan kansarme kleuters te verbeteren en zij voert een stimuleringsbeleid dat gericht is op vroege en regelmatige deelname aan het kleuteronderwijs. De Vlor steunt dit beleid en denkt dat een verbetering van het kleuteronderwijs en een betere participatie van kleuters aan het kleuteronderwijs inderdaad een bijdrage kunnen leveren aan de realisatie van meer gelijke onderwijskansen. Hij verwijst in dit verband naar zijn advies over verlaging van de leerplichtleeftijd en optimalisering van het onderwijs aan jonge kleuters.⁽¹¹⁾

Het departement Onderwijs en Vorming werkt op dit punt nauw samen met Kind en Gezin (K&G). K&G gaat ouders proactief stimuleren tot deelname van hun kleuters aan het kleuteronderwijs. Het aanbod van K&G is echter niet verplicht. De Vlor ondersteunt K&G in zijn bezorgdheid om het vertrouwen van kansarme ouders niet te verliezen als gevolg van zijn rol bij de stimulering van de participatie van kleuters aan het kleuteronderwijs. Hun interventies mogen niet overkomen als een controle. Daarom is het erg belangrijk dat het materiaal dat zij gebruiken bij hun interventies vooral uitnodigend is. De Vlor vraagt aan de minister van Onderwijs en Vorming om voortdurend te overleggen met K&G over de kwaliteit van dit materiaal en de manier waarop K&G en Onderwijs hun acties best op elkaar afstemmen.

Ook de groep van bijkomende begeleiders voor het kleuteronderwijs kan de bijdrage van het kleuteronderwijs aan meer gelijke onderwijskansen verbeteren. Deze begeleiders kunnen echter alleen ingezet worden in gemeenten met meer dan 25 % GOK-leerlingen. De Vlor vraagt aan de overheid om te zoeken naar mogelijkheden om deze ervaringen te transfereren naar kleuterleidsters in andere kleuterscholen.

De financiering van het kleuteronderwijs volgt deze evolutie niet. Zij gaat nog steeds uit van een gedeeltelijke aanwezigheid van kleuters in de kleuterschool.⁽¹²⁾

5.2 Spijbelen

De Vlor verwijst hier naar zijn advies over spijbelen en absoluut schoolverzuim. Dat advies vertrekt van het standpunt dat spijbelen eerst en vooral preventief en begeleidend moet aangepakt worden. Sanctionerend en repressief optreden kan maar als alle andere middelen

¹¹ Vlaamse Onderwijsraad, Advies over de verlaging van de leerplichtleeftijd en over de optimalisering van onderwijs aan de jongste kleuters, Raad Basisonderwijs, Brussel, 21 april 2004, RBO/DPI/ADV/007, 18 bladzijden

¹² Vlaamse Onderwijsraad, Advies over toelatingsvoorwaarden tot het gewoon lager onderwijs en de engagementsverklaring tussen school en ouders in het basisonderwijs en secundair onderwijs, Algemene Raad, Brussel, 25 september 2008, AR/PCA/ADV/002, blz. 3

uitgeput zijn en in het kader van een verantwoord sociaal beleid. Elk optreden moet een meerwaarde bieden voor de betrokken leerling.⁽¹³⁾

In dat advies stelt de Vlor ook vast dat medische attesten een belangrijk instrument zijn voor de registratie van problematische afwezigheden en vraagt de raad om hierover overleg te plegen met de medische sector.⁽¹⁴⁾

Mede in opvolging van dat advies kwam een dialoog tot stand tussen de minister van Onderwijs en Vorming, de vertegenwoordigers van onderwijs, de CLB-sector inbegrepen, en de medische sector. Deze dialoog mondde op 22 maart 2007 uit in een protocol. In mei 2008 had een eerste evaluatievergadering plaats over de implementatie van dat protocol en werden hierover verdere afspraken gemaakt.

De Vlor sluit zich uitdrukkelijk aan bij deze werkwijze. Hij vraagt aan de minister om de uitvoering van dit protocol te blijven opvolgen en ook na te gaan of er meer dixit-briefjes gaan naar jongeren die in armoede leven.

Ook hier is het verhaal achter de dixit-briefjes belangrijk. Jongeren kunnen ook het slachtoffer zijn van een bepaalde situatie in het gezin. De gezondheid van heel het gezin heeft een invloed op het schoolverzuim. Kinderen die de school vaak verzuimen, geraken achterop. De verzorging van zieke gezinsleden mag niet op de schouders van kinderen terecht komen. Lacunes in de structuur van de gezondheidszorg die repercussies hebben op de onderwijskansen van kinderen en jongeren, kunnen niet aangepakt worden door het onderwijs.

5.3 Huiswerkbegeleiding

Externe huiswerkbegeleiding mag nooit voor gevolg hebben dat scholen hun verantwoordelijkheid afschuiven en mag voor scholen geen excuus zijn om geen huiswerkbeleid te voeren. Goed huiswerkbeleid geeft een antwoord op de vraag wat een school wil bereiken met huiswerk en sluit aan bij de leeftijd van de leerlingen en de andere kenmerken van de populatie van een school. Het biedt een antwoord op de vraag: hoe zorgen wij er als team voor dat onze leerlingen dat huiswerk ook kunnen maken. Ontwikkelingspsychologisch moet al op jonge leeftijd geïnvesteerd worden in zelfstandig leren werken. Elke leerling moet zijn huiswerk op een goede manier kunnen maken. Huiswerkbegeleiding die goed aansluit bij dat huiswerkbeleid kan hier voor leerlingen die in armoede leven een oplossing zijn. Goede huiswerkbegeleiding is ook een vorm van empowerment.

Er is nood aan empowerment voor de gezinnen die in armoede leven door middel van impulsen van buiten de school die maken dat kinderen op school sterker worden. Thuis dingen doen voor school maakt leerlingen sterker. Daarom kan huiswerkbegeleiding één van die impulsen zijn. Huiswerkbegeleiding gaat dus over meer dan die huistaken alleen. Huiswerkbegeleiding aanbieden, is voortdurend zoeken naar een evenwicht tussen impulsen geven, uitnodigen en toch juist niet dwingen.

¹³ Vlaamse Onderwijsraad, Advies over spijbelen en absoluut schoolverzuim in het secundair onderwijs, Raad Secundair Onderwijs, Brussel 26 april 2005, RSO/RLE/ADV/011, 9 bladzijden.

¹⁴ Vlaamse Onderwijsraad, Advies over spijbelen en absoluut schoolverzuim in het secundair onderwijs, idem blz. 9

Op dit ogenblik lopen er enkele goede projecten van huiswerkbegeleiding in Vlaanderen. Tutors uit het hoger onderwijs, en meer in het bijzonder uit de lerarenopleiding, zijn daarbij een mogelijkheid (¹⁵).

5.4 Leerlingenbegeleiding

De centra voor leerlingenbegeleiding spelen als brug tussen school en ouders een cruciale rol bij de ondersteuning van scholen in hun streven naar meer gelijke onderwijskansen. De vraag naar versterking van de ouders is ook een vraag voor het CLB. De inspanningen die CLB-medewerkers op dit terrein doen, worden in dit verslag onderbelicht.

Mensen die in armoede leven zien de centra voor leerlingenbegeleiding niet altijd als een betrouwbare partner.⁽¹⁶⁾ De centra voor leerlingenbegeleiding moeten blijven werken aan het vertrouwen van ouders die in armoede leven. Daarbij kunnen ze zoeken naar nieuwe manieren om die ouders toe te leiden naar het CLB en, indien nodig, daarvoor partnerschappen aangaan met initiatieven vanuit andere sectoren. De Vlor vraagt aan de overheid stimulerende en ondersteunende maatregelen voor dit soort partnerschappen.

5.5 Integrale jeugdhulp

Net als de auteurs van het verslag heeft de Vlor vragen bij integrale jeugdhulp zoals ze nu georganiseerd is. De Vlor onderschrijft de knelpunten waarnaar het Verslag (¹⁷) verwijst. Deze knelpunten hebben te maken met de bereikbaarheid, de bruikbaarheid, de begrijpelijkheid, de betaalbaarheid, de beschikbaarheid, de betrouwbaarheid van en het gebrek aan begrip bij de verschillende diensten (¹⁸).

De scholen zelf zijn geen actor in de integrale jeugdhulp, alleen de CLB's. De Vlor verwijst in dit verband naar zijn opeenvolgende adviezen over de integrale jeugdhulp. (¹⁹)

¹⁵ De Vlor zal hierover op uitdrukkelijk vraag van de minister van Onderwijs en Vorming een afzonderlijk advies formuleren in november 2008.

¹⁶ Vlaamse Onderwijsraad, Advies over het verslag 'Armoede uitbannen, een bijdrage aan politiek debat en politieke actie, blz. 7

¹⁷ Strijd tegen Armoede, Evoluties en perspectieven, een bijdrage aan politiek debat en politieke actie, idem, blz. 26

¹⁸ Forumboek integrale jeugdhulpverlening, Verslag van de Forumdag van 30 mei 2006, Vlaams Netwerk van verenigingen waar armen het woord nemen, 2006, <http://www.vlaams-netwerk-armoede.be>

¹⁹ Vlaamse Onderwijsraad, Advies betreffende een ontwerp van decreet over de integrale jeugdhulp, Algemene Raad, 18 september 2001, AR/ASE/ADV/001, 2 bladzijden
Vlaamse Onderwijsraad, Advies over het ontwerp van bekrachtigingsdecreet en ontwerp van uitvoeringsbesluit over integrale jeugdhulp, Algemene Raad, 21 januari 2003, AR/PCA/ADV/005, 3 bladzijden
Vlaamse Onderwijsraad, Advies over het ontwerp van besluit van de Vlaamse Regering betreffende de modulering en de netwerken rechtstreeks toegankelijke jeugdhulpverlening en crisishulpverlening in het raam van de integrale jeugdhulp, Algemene Raad, 30 september 2005, AR/RHE/ADV/001, 5 bladzijden
Vlaamse Onderwijsraad, Advies over typemodulering CLB in het kader van integrale jeugdhulpverlening, Algemene Raad, 22 december 2006, AR/RHE/ADV/006, 3 bladzijden

De Vlor vraagt zich af wat het effect is van de implementatie van integrale jeugdhulp op het leven van mensen die in armoede leven. Hij vraagt aan de overheid om de integrale jeugdhulp te evalueren en deze vraag mee op te nemen in de onderzoeksopdracht. De Vlor vraagt om de mensen die in armoede leven te betrekken bij dit onderzoek.

5.6 Zelfstandige leerlingen

In het secundair onderwijs komt het voor dat meerderjarige leerlingen niet langer ten laste zijn van hun ouders, maar leven van een uitkering van het OCMW. De Vlor vraagt aandacht voor die groep van leerlingen. De school moet weten of een leerling leeft van een uitkering van het OCMW. Haar eerste zorg is die leerlingen op school te houden en ervoor te zorgen dat zij uitstromen met een kwalificatie. Het is op dit ogenblik niet bekend over hoeveel leerlingen dit gaat. Ook hier is het verhaal achter de feiten weer belangrijk. Nu houdt het OCMW bij de berekening van de uitkering geen rekening met de schoolkosten. Dit is voor deze leerlingen een probleem.⁽²⁰⁾

6 Ouders begeleiden naar autonomie

Voor de Vlor is het erg belangrijk dat ouders in armoede versterkt en ondersteund worden bij de uitoefening van hun verantwoordelijkheden. Deze versterking en ondersteuning zijn geen opdracht van onderwijs alleen. De Vlor vindt dat alle actoren en sectoren die te maken hebben met ouders die in armoede leven, zoals het CLB, de ouderkoepels, welzijn, gezondheid..., hier een opdracht hebben.

Een goede basishouding van een school in haar omgang met ouders in armoede is een mix van dialoog, openheid, inzicht in processen die leiden tot meer achterstand en ouders voldoende blijven uitdagen om hun verantwoordelijkheid te nemen door middel van laagdrempelige vormen van ouderbetrokkenheid. De school moet blijvend aanwezig zijn en respect afdwingen. Respect dat gekoppeld is aan actief luisteren. Het gaat over de gezamenlijke zorg voor een leerling.

6.1 Het inschrijvingsbeleid

De Vlor onderstreept het belang van een goed inschrijvingsbeleid en van de opleiding voor diegenen die inschrijven. Een goed inschrijvingsbeleid is een mix van vorming en nascholing enerzijds en toeleiding anderzijds. Een goed inschrijvingsbeleid is gekoppeld aan een goed onthaalbeleid, een goed zorgbeleid en een goed communicatiebeleid.

De Vlor vraagt met de stellers van het verslag ⁽²¹⁾ aan de overheid om de effecten te evalueren van de recente maatregelen die als doel hadden het inschrijvingsrecht te versterken, en hierbij alle actoren te betrekken, inclusief de gezinnen. Die evaluatie moet ook peilen naar de effecten van deze maatregelen op de segregatie op de scholenmarkt. ⁽²²⁾ Zij moet aanleiding geven tot een kritische reflectie over de huidige praktijken. De Vlor vraagt

²⁰ Zie ook blz. 9

²¹ Strijd tegen Armoede, Evoluties en perspectieven, een bijdrage aan politiek debat en politieke actie, idem, blz. 85

²² Strijd tegen Armoede, Evoluties en perspectieven, een bijdrage aan politiek debat en politieke actie, idem, blz. 32

om bij die gelegenheid ook de gevolgen na te gaan van de nieuwe evoluties in het inschrijvingsbeleid onder de vorm van experimenten, voor de mensen die in armoede leven.

De Vlor verwijst op dit punt ook naar het advies dat hij uitbracht naar aanleiding van de evaluatie van de LOP's (²³) en dat hij zal uitbrengen naar aanleiding van een nieuwe wetenschappelijke evaluatie.

6.2 Het inschrijvingsmoment

De inschrijving is een belangrijk moment in het ontstaan van een partnerschap tussen ouders en school. Scholen gebruiken dit moment best zo efficiënt mogelijk. Tijdens het inschrijvingsmoment kan er vertrouwen ontstaan tussen de school en de ouders. Zij kunnen samen zoeken naar een antwoord op de vraag hoe ze best kunnen samenwerken. Die samenwerking steunt op wederzijdse engagementen, die duidelijk zijn voor beide partijen. Beide partijen kunnen op dat ogenblik uitdrukken welke problemen zij hebben met de naleving van bepaalde afspraken.

Het inschrijvingsmoment is meer dan een formaliteit waarbij de ouders het schoolreglement en het pedagogisch project ondertekenen. Het is een moment van warm onthaal, dat bestaat uit een aantal vaste delen:

- verkennen,
- creëren van vertrouwen,
- formeel inschrijven en
- informatie doorgeven.

6.3 Belang van goede communicatie (²⁴)

De stellers van het verslag merken op dat veel moeilijkheden voortvloeien uit de afstand die er bestaat tussen de gezinnen in armoede en de onderwijswereld. De Vlor wil hier het belang van een goed communicatiebeleid in de verf zetten. Communicatie betekent dan langs twee kanten luisteren en inbrengen. De school houdt daarbij steeds voor ogen dat ouders geen professionele communicatoren zijn. Een voortdurende sensibilisering van de scholen voor een eenvoudig taalgebruik bij de communicatie met ouders in armoede is hier erg belangrijk. De digitale kloof mag niet voor gevolg hebben dat de school ouders informatie ontzegt omdat ze geen toegang hebben tot het internet. Scholen kunnen niet kritiekloos uitgaan van de veronderstelling dat alle ouders toegang hebben tot digitale informatiedragers.

Opleiding over omgaan met diversiteit is niet alleen belangrijk voor al wie inschrijft, maar de hele organisatie van de communicatie vanuit een school moet daar rond opgebouwd zijn. De school moet intern communiceren over alle relevante informatie die ouders bij gelegenheid van die inschrijving aan één van de teamleden hebben toevertrouwd. Respect voor privacy wil niet zeggen dat de informatie die ouders aan de school meedelen in een map gaat en dat daar verder niets mee gebeurt. De school kan best iets doen met het verhaal dat zij vertellen, in functie van de zorg voor en de begeleiding van de betrokken leerling. Deze informatie mag echter niet stigmatiserend werken en negatieve verwachtingen wekken ten aanzien van de leerling. Dit is een moeilijke evenwichtsoefening.

²³ Vlaamse Onderwijsraad, Advies over de evaluatie van de werking van de LOP's, Algemene Raad, Brussel, 28 juni 2007, AR/PCA/ADV/024, 16 bladzijden

²⁴ Strijd tegen Armoede, Evoluties en perspectieven, een bijdrage aan politiek debat en politieke actie, idem, blz. 83, 10.1

Die communicatie moet op een respectvolle en professionele manier gebeuren.

Communicatietraining, en dan liefst op een heel praktische manier, is een essentieel deel van de lerarenopleiding.

6.4 Wederzijds engagement

Voor de Vlor kan het engagement van ouders en van scholen bij de begeleiding van leerlingen geen formeel contract zijn onder de vorm van een inschrijving in het schoolreglement. ⁽²⁵⁾ De Vlor verwijst hier bijvoorbeeld naar het onderzoek dat het Steunpunt GOK voerde in opdracht van Schoolopbouwwerk Brussel ⁽²⁶⁾ en naar het charter voor een goede communicatie met ouders, een engagement van de Gentse scholen ⁽²⁷⁾.

In dat onderzoek bracht het Steunpunt GOK zeven dimensies van ouderbetrokkenheid in kaart. Volgens de Vlor bieden deze 7 dimensies de mogelijkheid om het concept ouderbetrokkenheid in zijn totaliteit in beeld te brengen: ⁽²⁸⁾

- 1 Kennisdimensie: wat weet de ouder over onderwijs?
- 2 Emotionele dimensie: welke gevoelens overheersen in de relatie van de ouder tot de school?
- 3 Relationele dimensie: welke overwegingen bepalen of ouders zich wel, of niet, inzetten voor het onderwijs van hun kinderen?
- 4 Overtuigingsdimensie: is de ouder ervan overtuigd dat hij/zij een rol kan spelen in de schoolloopbaan van zijn/haar kind?
- 5 Competentiedimensie: over welke capaciteiten gerelateerd aan ouderbetrokkenheid beschikt de ouder?
- 6 Gedragsdimensie: hoe zet de ouder zijn ouderbetrokkenheid om in concreet waarneembaar gedrag?
- 7 Tijdsdimensie: hoe vaak stelt de ouder een bepaald gedrag?

Een voorbeeld van een goede praktijk is het Gentse charter over communicatie tussen ouders en school. In dat charter met de ouders, engageren de Gentse scholen zich in de schoot van het lokaal overlegplatform om te werken aan goede communicatie met de ouders van hun leerlingen op basis van acht aandachtspunten:

- 1 Onze school zorgt ervoor dat ouders zich van bij de inschrijving welkom voelen.
- 2 Onze school doet blijvend inspanningen om ouders uit te nodigen, ook al gingen zij daar in het verleden niet op in.
- 3 Onze school toont interesse en respect voor elke ouder.
- 4 Onze school zorgt ervoor dat het schoolreglement voor alle ouders begrijpelijk is.

²⁵ Vlaamse Onderwijsraad, Advies over het voorontwerp van decreet houdende de toelatingsvoorwaarden tot het gewoon lager onderwijs en engagementsverklaring tussen school en ouders in het basis- en secundair onderwijs, Algemene Raad, Brussel, 25 september 2008, AR/PCA/ADV/002, 6 bladzijden

²⁶ Samaey, S., o.l.v. Van den Branden, K. & M. Verhelst. Onderzoeksrapport Ouderbetrokkenheid in Nederlandstalige scholen in het Brussels Hoofdstedelijk Gewest. Leuven: Centrum voor Taal & Onderwijs, 2006.

²⁷ www.lop.be

²⁸ Samaey, S., o.l.v. Van den Branden, K. & M. Verhelst. Onderzoeksrapport Ouderbetrokkenheid in Nederlandstalige scholen in het Brussels Hoofdstedelijk Gewest. Leuven: Centrum voor Taal & Onderwijs, 2006, synthese blz. 4

- 5 Onze school geeft begrijpelijke en juiste informatie aan ouders over schoolkosten, betaling en eventueel sociale diensten.
- 6 Onze school wil de culturele achtergrond en de gezinssituatie van elke leerling leren kennen om daar op school en in de klas passend gebruik van te maken.
- 7 Onze school erkent de ouder als opvoedingspartner.
- 8 Onze school erkent ook de ouder die niet zelf voor zijn of haar kind kan zorgen.

6.5 Schoolkosten

In het secundair onderwijs is hier nog werk aan de winkel. In het schooljaar 2006-2007 betaalden ouders gemiddeld 978 euro om hun kind in Vlaanderen secundair onderwijs te laten volgen.⁽²⁹⁾ Als opvolging van die studie vroeg de minister aan de Koning Boudewijnstichting om scholen uit het secundair onderwijs de komende jaren te inspireren en aan te zetten tot een kostenbewust beleid. De Koning Boudewijnstichting zal daartoe op basis van overleg en onderzoek onder meer een plan van aanpak ontwikkelen.⁽³⁰⁾ De Vlor vindt dit een goed idee, maar vraagt aan de overheid om over de vorderingen bij dit overleg op regelmatige tijdstippen geïnformeerd te worden.

Als gevolg van die hoge kostprijs zitten veel scholen met onbetaalde facturen. De Vlor vraagt aan de overheid om te onderzoeken of er een systeem denkbaar is waarbij de ouders niet in alle gevallen deze schoolkosten hoeven te betalen, bijvoorbeeld voor leerlingen die recht hebben op een schooltoelage. Nu zijn schoolkosten bijvoorbeeld niet inbegrepen in de budgettering van het OCMW.

De kostprijs van een opleiding mag de studiekeuze of de schoolkeuze niet beïnvloeden. Het kostenplaatje verschilt immers voor de verschillende studierichtingen. De Vlor vraagt aan de overheid om hier te overwegen om in functie van de resultaten van het OBPWO-onderzoek over de schoolkosten in het secundair onderwijs, na te denken over gedifferentieerde schooltoelagen in functie van de gekozen studierichting in het secundair onderwijs. De kostprijs kan ook verschillen voor dezelfde studierichting in een andere school. Kosten kunnen gevolgen hebben voor de segregatie op de scholenmarkt.

Schooluitstappen worden steeds duurder. Voor basisscholen ging de invoering van de maximumfactuur gepaard met een verhoging van de werkingsmiddelen. De Vlor aanvaardt het principe van de maximumfactuur⁽³¹⁾. De Vlor stelt vast dat het kostenbewustzijn van leerkrachten hierdoor is toegenomen. Hij vraagt aan de overheid om op middellange termijn na te gaan welke gevolgen dit beleid heeft op het bestedingspatroon van basisscholen en of basisscholen bij de besteding voldoende rekening houden met de noden van kinderen die in armoede leven. Scholen kunnen hier leren van mekaar op basis van goede praktijken.

²⁹ Poesen-Vandeputte, M., Bollens, J., Studiekosten in het secundair onderwijs. Wat het aan ouders kost om schoolgaande kinderen te hebben, HIVA, OBPWO-onderzoek in opdracht van het Vlaams Ministerie van Onderwijs en Vorming, Leuven 2008, blz. 116

³⁰ Persbericht, Koning Boudewijnstichting zal secundaire scholen helpen bij een kostenbewuste aanpak, Koning Boudewijnstichting, 17 oktober 2008

³¹ Vlaamse Onderwijsraad, Advies over kosteloos basisonderwijs, Raad Basisonderwijs, Brussel, 28 februari 2007, RBO/HDA/ADV/002, 12 bladzijden

6.6 Schooltoelagen

De Vlor vraagt aan de overheid om na te gaan of het ontvangen van een schooltoelage recht kan geven op bijkomende tussenkomsten van de overheid in de kosten die ouders moeten maken voor onderwijs.

De Vlor verwijst in dit verband ook naar zijn advies over de studiefinanciering in de Vlaamse Gemeenschap⁽³²⁾ en naar zijn advies over de financiering van de werkingsbudgetten in het leerplichtonderwijs. Dat advies pleit voor een automatische toekenning van de schooltoelagen.⁽³³⁾

In het HBO is nu niet voor alle lerenden die kiezen voor een HBO-opleiding een studiefinanciering mogelijk. De Vlor verwijst hier naar zijn advies over hoger beroepsonderwijs.⁽³⁴⁾

6.7 De participatie in overlegorganen⁽³⁵⁾

Uit het participatieonderzoek van SOW Brussel leert de Vlor dat elke vorm van participatie zinvol is als hij bijdraagt tot een gezamenlijk partnerschap dat gericht is op de maximale bevordering van de ontwikkeling van het kind.⁽³⁶⁾ De schoolraad is niet uitnodigend voor arme mensen. Ook de onderwerpen die er besproken worden, zijn niet uitnodigend. De belangstelling van ouders voor participatieorganen zou toenemen, indien daar ook zou gesproken worden over opvoeding van en onderwijs aan kinderen en jongeren en niet alleen bijvoorbeeld over de reparatie van het dak.

Als het LOP werkt met werkgroepjes over specifieke thema's die aansluiten bij concrete noden van de doelgroep en in een taal die iedereen begrijpt, dan heeft dat succes. Op dat vlak zijn er positieve evoluties in verschillende LOP's. Op dit punt verwijst de Vlor naar zijn advies over de evaluatie van de werking van de LOP's.⁽³⁷⁾

Vooraf medewerkers van de verenigingen waar armen het woord nemen, gaan nu naar de LOP's. In de praktijk werkt het best als een medewerker van de vereniging in tandem met een ouder in armoede deelneemt aan de vergaderingen. Ouders zijn echter niet altijd beschikbaar tijdens de dag en deelnemen aan overleg kost ook geld. Voor de ouders die in armoede leven denkt de Vlor hier bijvoorbeeld aan onkostenvergoedingen voor de

³² Vlaamse Onderwijsraad, Advies over het voorontwerp van decreet betreffende de studiefinanciering in de Vlaamse Gemeenschap, Algemene Raad, Brussel, 11 januari 2007, AR/WOY/ADV/007, 8 bladzijden

³³ Vlaamse Onderwijsraad, Advies over de werkingsbudgetten in het basisonderwijs en de werkingsbudgetten in het secundair onderwijs, Algemene Raad, 14 februari 2008, AR/PCA/ADV/010, blz. 5 en 6

³⁴ Vlaamse Onderwijsraad, Advies over het voorontwerp van decreet betreffende het hoger beroepsonderwijs, Algemene Raad, Brussel, 9 oktober 2008, AR/PCA/ADV/005, blz. 16

³⁵ Strijd tegen Armoede, Evoluties en perspectieven, een bijdrage aan politiek debat en politieke actie, idem, blz. 85, 10.5

³⁶ Samaey, S., o.l.v. Van den Branden, K. & M. Verhelst. Onderzoeksrapport Ouderbetrokkenheid in Nederlandstalige scholen in het Brussels Hoofdstedelijk Gewest. Leuven: Centrum voor Taal & Onderwijs, 2006, Synthesenota blz. 51

³⁷ Vlaamse Onderwijsraad, Advies over de evaluatie van de werking van de LOP's, Algemene Raad, Brussel, 28 juni 2007, AR/PCA/ADV/024, 16 bladzijden

verplaatsingen (³⁸) of andere faciliteiten zoals kinderopvang tijdens de vergaderingen waaraan zij willen deelnemen.

Voor de deelname aan de LOP's zitten de allochtone verenigingen gevangen in hun bevoegdheidspakket. Landelijke allochtone verenigingen hebben alleen opdrachten binnen het socio-cultureel werk. Onderwijs kan slechts zeer beperkt aan bod komen bij hun educatieve opdrachten. Deze verenigingen zouden oudergroepen willen oprichten om intensiever te kunnen werken aan de betrokkenheid van allochtone ouders bij de overlegstructuren van het onderwijs, maar mogen dat niet van hun voogdijminister omdat onderwijs niet tot hun bevoegdheid hoort. De Vlor vraagt aan beide bevoegde ministers om hierover dringend te overleggen.

6.8 Projecten NT2 voor ouders

De Vlor wijst op het belang van de projecten NT2 en NT1 voor ouders. Zij brengen ouders in contact met de scholen en zorgen voor een betere kennis van Nederlands in functie van de schoolloopbaan van hun kinderen. Ook al is er bij de projecten veel uitval, elke ouder die er dank zij de deelname aan zo'n project beter in slaagt om zijn kinderen te begeleiden in hun schoolloopbaan, telt. De Vlor vraagt aan de overheid om het aantal van deze projecten beter af te stemmen op de vraag.

6.9 Opvoedingsondersteuning

Opvoedingsondersteuning en opvoedingswinkels mogen geen nieuwe drempels creëren voor activiteiten die nu meer schoolnabij gebeuren. Ouders in armoede mogen niet verdrongen worden bij opvoedingsondersteuning. Verwijzing mag hen niet het gevoel geven dat zij geen goede ouders zijn. Doorverwijzing moet altijd gebeuren met het nodige respect.

In het basisonderwijs kunnen op dit ogenblik geen opvoeders aangeworven worden. De vertegenwoordigers van de mensen in armoede vragen de mogelijkheid om in het basisonderwijs opvoedend personeel aan te werven.

Sommige scholen werken vandaag met moedergroepen rond die thema's. Zo'n moedergroepen kunnen erg belangrijk zijn om een gezamenlijk engagement op gang te brengen voor een optimale ontwikkeling van de betrokken kinderen. Het decreet over opvoedingsondersteuning en het ontstaan van opvoedingswinkels maakt dit soort werking in scholen helemaal niet overbodig. Hier blijft een taak weggelegd voor het schoolopbouwwerk.

6.10 Het schoolreglement

Als gevolg van de juridisering in onderwijs wordt het schoolreglement steeds meer een juridisch document. De overheid creëert bovendien steeds meer regels rond dit schoolreglement. Zo is het steeds meer een instrument geworden voor de school om zich te kunnen verdedigen bij juridische kwesties met ouders. Om de school in staat te stellen ouders en leerlingen voortdurend te kunnen blijven herinneren aan de afspraken in het schoolreglement die relevant zijn voor haar dagelijkse werking, kan het een idee zijn om voor die doeleinden het schoolreglement te hertalen tot een leesbaar contract.

³⁸ Vlaamse Onderwijsraad, Advies over de evaluatie van de werking van de LOP's, idem, blz. 7

7 Beroepskrachten en actoren in de armoedebestrijding

7.1 Brugfiguren

Brugfiguren, waaronder ervaringsdeskundigen in de armoede en sociale uitsluiting en interculturele bemiddelaars, mogen niet in de plaats treden van de mensen die in armoede leven of als tussenpersoon optreden in contacten met de school of de leerkracht. Brugfiguren zijn belangrijk om eerste contacten te leggen. Zij zijn nodig om mensen in armoede vertrouwen te geven en om leerkrachten te sensibiliseren. Zij kunnen de dialoog mogelijk maken. Rechtstreeks contact tussen de school en de leerkracht enerzijds en de ouder in armoede anderzijds is en blijft het ideaal. Leerkrachten moeten zich kunnen inleven in de sociale, economische en culturele realiteit van de buurt waarin hun school gelegen is en van de leerlingen die bij hen schoollopen. Maar als het mis gaat moet de ouder in armoede kunnen terugvallen op zijn 'netwerk'. Het uiteindelijke doel van elke interventie van een brugfiguur is mensen sterker maken, zowel de ouder of de leerling die in armoede leeft als de betrokken leerkracht, het schoolteam, de directeur...

Brugfiguren functioneren in een intermenselijk gebeuren. De persoon is belangrijker dan de organisatie waaraan hij verbonden is. Als er vertrouwen is met een bepaalde persoon, dan is er ook continuïteit nodig.

7.1.1 Ervaringsdeskundigen in de armoede en sociale uitsluiting

De Vlor onderstreept het belang van ervaringsdeskundigen in de armoede en sociale uitsluiting op de schoolvloer. Maar ook ervaringsdeskundigen mogen niet in de plaats treden van de andere leden van het schoolteam of van de mensen die in armoede leven. Scholen moeten blijven stilstaan bij hun eigen drempels. Ervaringsdeskundigen kunnen hen daarbij helpen. Scholen die ervoor kiezen om één van de teamleden aan te duiden als 'coördinator armoede' mogen niet alle problemen toeschuiven naar die coördinator. Nadenken over en op een structurele manier omgaan met mensen in armoede behoort tot het dagelijks functioneren van elke school en is een opdracht van het hele schoolteam.

7.1.2 Zelforganisaties

De zelforganisaties kunnen een belangrijke rol spelen bij de ondersteuning van ouders in hun autonomie. Zelforganisaties hebben daarbij nood aan brugfiguren. Maar ook daar mogen zij niet in de plaats treden van de mensen in armoede. De vraag komt altijd vanuit de mensen die in armoede leven. Brugfiguren gebruiken daarbij methodieken die niet stigmatiserend zijn.

Rechtstreekse contacten waarbij leerkrachten naar de zelforganisaties stappen en waaraan ook de leiding van de school deelneemt, blijken zeer effectief.

7.1.3 Rol van het middenveld

Het middenveld kan ouders sensibiliseren over en hen ondersteunen in de rol die ze kunnen opnemen bij de begeleiding van hun kinderen in hun schoolloopbaan.

7.2 Andere beroepskrachten en actoren in de armoedebestrijding (³⁹)

Het is nodig om de opleidingen van mensen die nadien met armoede in contact komen, aan te passen. Dit geldt niet alleen voor justitie. (⁴⁰)

In alle opleidingen voor beroepskrachten en actoren in de armoedebestrijding moet systematisch het contact met mensen in armoede aan bod komen, niet alleen in de opleiding van leerkrachten en van beroepskrachten die later in de sociale sector terecht kunnen komen. Dat gaat niet alleen over kennis over, maar ook en vooral over communiceren met mensen in armoede. Diversiteit is geen project, het moet structureel ingebouwd zijn in elke opleiding van beroepskrachten die regelmatig contacten hebben met mensen in armoede. Het is nodig gender- en diversiteitsstudies in relatie tot armoede te verankeren in de opleidingen. Het Steunpunt GOK ontwikkelde een aanbod van methodieken en instrumenten die opleidingsinstellingen hierbij kunnen helpen. Beroepskrachten moeten zich kunnen focussen op wat kinderen en jongeren wel kunnen en kennen.

Docenten in het hoger onderwijs vormen niet alleen toekomstige professionals, soms hebben zij ook studenten die uit de armoede komen. De visitatierapporten van de opleidingen zouden aandacht moeten hebben voor beide aspecten, naar analogie met de visitaties van de opleidingen in de gezondheidszorg.

De stellers van het verslag vragen bij de beleidsaanbevelingen om de vormingsbehoeften van beroepskrachten en actoren in de armoedebestrijding te inventariseren. In het onderwijs bestaan structureel begeleidingsdiensten die hierin een opdracht hebben. Bestaat dat soort diensten ook structureel in de andere sectoren?

7.3 Opleiding, begeleiding en nascholing van schoolteams en CLB-teams(⁴¹)

De stellers van het verslag vragen bij de beleidsaanbevelingen om de vormingsbehoeften van beroepskrachten en actoren in de armoedebestrijding te inventariseren. Voor schoolteams en CLB-teams moet zo'n inventaris vertrekken vanuit de vormingsnoden van leraren. De begeleidingsdiensten hebben hierin een opdracht.

Niet alleen de vorming van leraren, maar ook hun training, ondersteuning en begeleiding moeten hen vaardig maken in de omgang met mensen in armoede. Alle leden van het schoolteam moeten leren om uit de resultaten en successen van hun leerlingen lessen te trekken over het eigen functioneren als leerkracht, als team en als school. Ook de docenten in de lerarenopleiding moeten daarvoor gesensibiliseerd en opgeleid worden.

De Vlor vraagt een blijvende focus op gelijke onderwijskansen bij de opleiding, begeleiding en nascholing van schoolteams en CLB-teams

³⁹ Strijd tegen Armoede, Evoluties en perspectieven, een bijdrage aan politiek debat en politieke actie, idem, blz. 59

⁴⁰ Strijd tegen Armoede, Evoluties en perspectieven, een bijdrage aan politiek debat en politieke actie, idem, blz. 55

⁴¹ Strijd tegen Armoede, Evoluties en perspectieven, een bijdrage aan politiek debat en politieke actie, idem, blz. 84, 10.3

8 De belendende percelen

De Vlor vraagt aan de betrokken overheden meer en structureel overleg over de ondersteuning van kinderen die in armoede leven tijdens hun schoolloopbaan en van hun ouders.

8.1 Vrijtijdsbesteding

Scholen en gemeentebesturen nemen steeds meer, al dan niet samen of in overleg, initiatieven voor een zinvolle vrijtijdsbesteding. Initiatieven zoals de kansenpas in Aalst geven ook zicht op noden. Dit initiatief kent al veel navolging.

Heel wat scholen doen ook een aanbod van allerlei vrijtijdsbestedingen, vaak in het kader van brede schoolprojecten. De Vlor volgt in dit kader aandachtig het verloop van de brede schoolprojecten die gedeeltelijk gefinancierd worden door het departement Onderwijs en Vorming en de VGC en begeleid door het Steunpunt GOK. Bij de evaluatie van die projecten is het erg belangrijk om ook na te gaan of deze projecten ook ten goede komen van leerlingen die in armoede leven.

Andere scholen hebben geïntegreerde projecten lopen over vrijtijdsbesteding.

De Vlor stelt vast dat er in Brussel een tekort is aan Nederlandstalige mogelijkheden voor vrijtijdsbesteding.

8.2 Cultuur ⁽⁴²⁾

De Vlor sluit zich aan bij de aanbeveling in het verslag over de nood aan een verbetering van de samenwerking en het overleg tussen de gemeenschappen en tussen de gemeenschappen en de federale overheid. Hij bevestigt dat de beleidsdomeinen Onderwijs en Welzijn bevoorrechte partners zijn in een pertinent cultuurbeleid.

De Vlor verwijst in dit verband naar het advies over cultuureducatie dat hij op dit ogenblik voorbereidt.

8.3 Gezondheidsbeleid ⁽⁴³⁾

De minister van Onderwijs en Vorming verwacht dat elke school een gezondheidsbeleid voert. De Vlor stelt met tevredenheid vast dat bijna alle scholen hieraan werken.

Gezondheidsbevordering is een concreet project waar scholen goed mee overweg kunnen. Toch vraagt de Vlor bij gelegenheid van dit advies aandacht voor het gezondheidsbeleid in scholen met een grote groep leerlingen die in armoede leven. Deze groep leerlingen bevindt zich ook op het vlak van gezondheid in een bijzonder bedreigde situatie.

⁴² Strijd tegen Armoede, Evoluties en perspectieven, een bijdrage aan politiek debat en politieke actie, idem, blz. 36

⁴³ Strijd tegen Armoede, Evoluties en perspectieven, een bijdrage aan politiek debat en politieke actie, idem, blz. 41

8.4 Europa

Uitwisselingsprogramma's zijn in principe toegankelijk voor iedereen (⁴⁴), ook voor leerlingen en studenten die in armoede leven. Het geld is er misschien wel, maar de begeleiding daarrond ontbreekt. De armste studenten hebben niet alleen middelen nodig om hieraan deel te nemen, maar ook begeleiding, anders wordt Europa voor hen nooit een realiteit.

Mia Douterlungne
administrateur-generaal

Ann Demeulemeester
voorzitter

⁴⁴ Zie ook: Vlaamse Onderwijsraad, Advies: naar een sterkere internationalisering van het Vlaams onderwijs, Algemene Raad, Brussel, 20 december 2007, AR/RHE-WVA/ADV/008, blz. 14